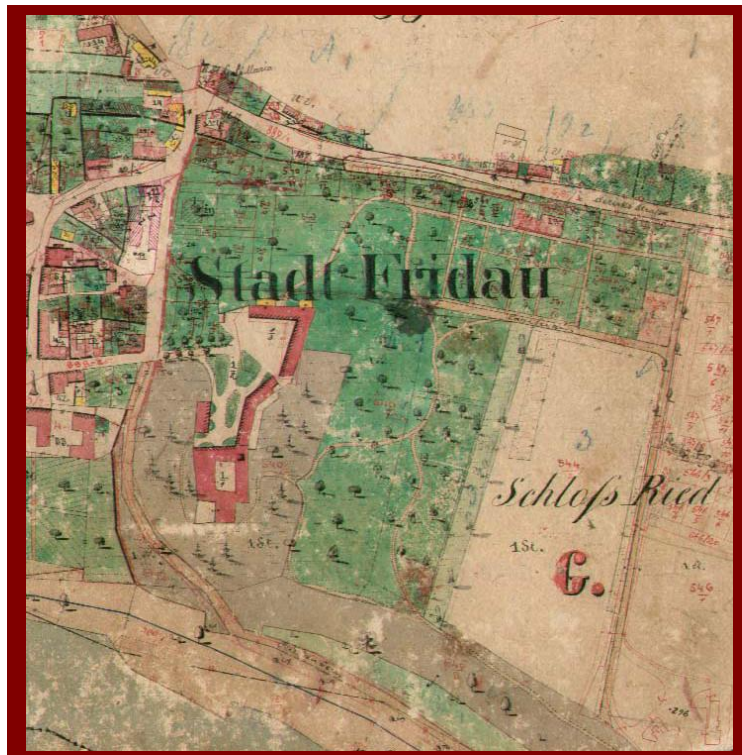

*Rdeči križ Slovenije
Območno združenje Ormož*

Sprehod po parku -

od gradu do vinske kleti

oktober 2004

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

712.25(497.4 Ormož)

BOTOLIN Vaupotič, Maja

Sprehod po parku – od gradu do vinske kleti/
[besedilo Maja Botolin Vaupotič ; fotografije Maja
Botolin Vaupotič ... [et al.]. – Ormož : Rdeči križ
Slovenije, Območno združenje, 2004

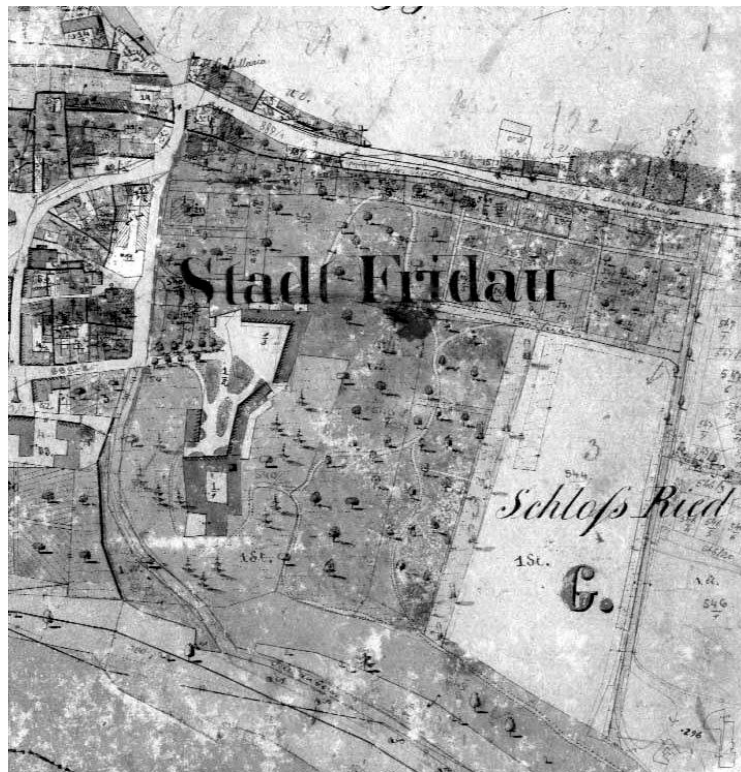
1. Gl. stv. nasl.

COBISS.SI-ID 53883137

Sprehod po parku - od gradu do vinske kleti

Rdeči križ Slovenije
Območno združenje Ormož

Sprehod po parku -

od gradu do vinske kleti

Ormož, oktober 2004

Sprehod po parku - od gradu do vinske kleti

Slika na naslovnici:

Ormoški park na zemljevidu iz leta 1875.

Original hrani Območna geodetska uprava Ptuj,
izpostava Ormož

1. Uvod

Knjižica, ki je pred vami, predstavlja majhen del zanimivosti, ki so jih odkrivali udeleženci dveh mladinskih raziskovalnih taborov, organiziranih v poletnih počitnicah leta 2003 in 2004. Oba tabora sta potekala pod okriljem Območnega združenja Rdečega križa Ormož.

Dvakrat po pet dni (čas trajanja raziskovalnih taborov) je vsekakor premalo, da bi lahko nastalo obsežno delo in da bi lahko raziskali ter opisali celi park; dobili pa smo vpogled v čudoviti predel mesta Ormož in iztočnico za nadaljnja raziskovanja.

Knjižica **Sprehod po parku – od gradu do vinske kleti** je v bistvu zbir biltenov, ki sta nastala v okviru raziskovalnih taborov, in sicer:

Ormoški park – ali ga poznamo? (2003), v katerem so opisane nekatere posebnosti rastlinskega in živalskega sveta ormoškega parka in

Skozi park po poti spominov (2004), v katerem je predstavljen delček zgodovinskega razvoja parka.

Bralce te knjižice vabimo, da prehodijo pot, ki je zarisana na zemljevidu in jo doživijo z enako mero navdušenja, kot so jo doživljali mladi raziskovalci – udeleženci obeh taborov.

Sicer pa si je vredno park ogledati v celoti. Čeprav ne boste poznali imen vseh rastlin in številnih ptic, boste v njem uživali in postal bo vaš prijeten in dober znanec.

Cvet tulipanovca
Liriodendron tulipifera L.

2. Skozi park po poti spominov

»Ormoški park sodi med najlepše v Sloveniji. Arhitektonska ureditev, razgibanost površine, redke in zanimive drevnine ter razgledi na Hrvaško in Hum to so dejavniki, ki so ustvarili kvaliteto in slavo tega parka«¹. Tako je v zborniku Ormož skozi stoletja zapisal Mirko Šoštarič.

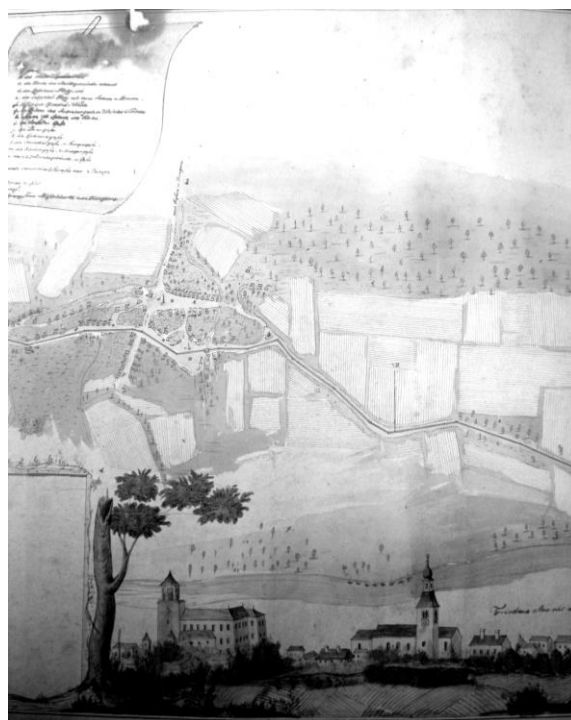
Pa vendar je o njem zapisanega tako malo. Pisanih ali tiskanih virov skorajda ni.

Na Vischerjevi upodobitvi Ormoža iz leta 1681 (slika levo) okrog gradu ne vidimo zasnov parka, medtem ko posamezna drevesa v okolici graščine zasledimo na Jožefinskem vojaškem zemljevidu iz obdobja

1763-1787 (v tem času je grad pripadal Königsackerjem).

Mirko Šoštarič v prispevku, Podoba krajine in narava v ormoški občini, opisuje 2 metra dolgo in 44 cm široko ledinsko karto (izsek iz karte² vidimo na desni sliki) ormoške gosposčine iz leta 1801, ki zraven glavne ceste Hajndl – Središče prikazuje tudi bližnje površine in grajski park. Iz načrta je razvidno, da je že takrat bil na obeh straneh Ljutomerske ceste med grajsko vrtnarijo in marofom kostanjev drevored, za drevoredom na severni strani ceste manjši ribnik, na južni strani pa njive in grajska vrtnarija. Veliki

¹ Šoštarič, 1973.

² Ledinska karta v ormoškem gradu iz leta 1801. Last Občine Ormož.

grajski sadovnjak severovzhodno od današnje Petrolove bencinske črpalke je bil obdan z zidano ograjo. Notranje grajsko in Ogradovo dvorišče sta bila povezana še z dvema dvoriščema, obdanima z gospodarskimi poslopji.

Vzhodno od doline v grajskem parku sta dva vzporedna drevoreda vodila od nekdanje vrtnarije do južnega roba planote, vmes so bili vrtovi ali grede, vzhodno od drevoredov, kjer je danes kopališče, pa je grajski vrt segal do ulice, ki še danes vodi od Ljutomerske ceste do vinske kleti. Ob tej novi ulici je grajski parkovni kompleks končeval »špalir« z vrtnimi vrati. Kakšen je bil ta »špalir« opis, žal ne pove, risba pa kaže, da je nadomeščal živo mejo, saj se je skozi vrata v »špalirju« šlo iz parka proti opekarni z mlako. Ledina proti novi vinski kleti se je imenovala »njiva za špalirjem«³. Na osnovi opisa lahko sklepamo, da je park nastajal na prehodu iz 18. v 19. stoletje.

Zgoraj omenjeno vrtnarijo, ki je dobro vidna na zemljevidu mesta Ormož iz leta 1875, poznajo tudi naši sogovorniki. Od pričetka druge svetovne vojne do danes je zgradba menjala več lastnikov, današnjo podobo sta ji dala Anton in Elica Prapotnik, ko sta leta 1972 hišo renovirala. Še vedno pa si na hiši lahko ogledamo sončno uro, ki ostaja na pročelju ne glede na spremembe okrog nje.

Fotografiji iz leta 1959. Na levi vidimo v ozadju rastlinjak, pred hišo pa toplo gredo, ki so jo nekoč uporabljali za potrebe graščine; na zgornji vidimo nad vrati sončno uro, takšno, kot jo lahko občudujemo še danes.

Originala hrani gospa Marica Krstič iz Ormoža.

³ Šoštarič, 1973.

Rado Kukovec v svojih spominih o vrtnariji piše: »Grajska vrtnarija, rastlinjak je bil po II. svetovni vojni porušen. Gospodarski del pa spremenjen v stanovanje, v hišo, na kateri je še danes le sončna ura iz tistih časov, ki je sicer obnovljena oz. na novo poslikana. Zadnji vrtnar te vrtnarije do leta 1948 je bil gospod Mihael Jambrekovič. Pred njim pa so se tu zbirali in menjavali svoje izkušnje vrtnarji iz Opeke, gospod Jakob Kukovec, Anton Žunec in vrtnar grofa Waradiy-ja, gospod Slavek Hrnčič. V tem grofovskem rastlinjaku je bilo mnogo eksotičnih rastlin in tu so se začele gojiti zelenjavne kulture, ki jih preprosto ljudstvo še ni poznalo: paprika, paradižnik, melancani in drugo, kar je popestrilo jedilnik grajske kuhinje«⁴.

Sogovorniki se zraven vrtnarije spominjajo tudi nekaterih poljskih opravil, med drugim tega, kako so v času, ko je v gradu še živela grofica Irma Georgevits, gojili ržene rožiče:

»Ko je bilo potrebno – v času sezone - na njivah zagotoviti večje število ljudi, smo se pridružili tudi Slovenci, sicer so bili delavci v glavnem iz Hrvaške. Okrog leta 1935 smo delali smo za 6 dinarjev na dan, za to smo lahko kupili ene čevlje ali morda naglavno ruto. V času cvetenja žita smo dobili »kantice«, s katerimi smo škropili klase. Proti poletju smo pobirali 2-3 cm dolge in črne tvorbe, ki so jih grofje nato prodali«.

Ohranjenih listin, vezanih na grad in okolico, je malo. Nam, ki smo se tekom tedna osredotočili na park, pa je uspelo izvedeti več zanimivosti povezanih z okolico parka (njive, sadovnjak in marof, kjer je bila tudi mlekarna) kot o njem samem, saj je bil grad s parkom ograjen z visoko ograjo.

»Zid je segal od začetka spodnjega dela kolodvorskega hriba in je potekal do grajskega vhoda do mesta, kjer je vhod še danes, le da so bila takrat tu vrata in čuvajnica, v kateri je

⁴ Kukovec, 1990.

prebival gospod Machold. Od tod je zid potekal po današnjem pločniku bencinske črpalke, Kolaričeve in Horvatove hiše in knjižnice (danes Ljudske univerze). Med hišo knjižnice in steklarske delavnice so še danes vidni ostanki zidu v višini cca 4 metre. Nato je zid potekal po sedanjí Ljutomerski cesti do grajske vrtnarije⁵.

Rado Kukovec v svojih spominih piše: »V tistih časih, pred 60 leti, takrat še v Ormožu niso bile imenovane ulice, se je sedanji Kolodvorski ulici reklo - tam »za Kuharičevimi štalami«. In kako je za Kuharičevimi štalami bilo, pa poslušajte: še danes imam v mislih oz. spominu »zapisano«, kako so šumele morda 80-100 letne smreke na prostoru, kjer danes stoji knjižnica in kjer so prostori DU. V vetrovnem vremenu pa so smreke »ječale« in »stokale«. Matej Bor ni brez vzroka napisal: »Ko rjujejo viharji, se drevesa svojih korenin zavedo.« Toda on je mislil na svoj slovenski narod, jaz pa mislim na bujni gozd, ki je obkrožal ormoški grad⁶.

Fotografija levo: ostanek nekdanjega lipovega drevoreda

»Od Koščeve hiše, sedaj knjižnice (danes prostorov Ljudske univerze); takrat še ni bilo sedanje Ljutomerske ceste, pa je potekalo obzidje do današnjega vhoda v grad. Tu je bila mala hišica »vratarnica«, v kateri je tudi prebival čuvaj, ki so mu rekli »Machold«. Kako se je v resnici pisal, nismo nikoli izvedeli. Govorilo se je, da se hrani z mačkami, zato se nam je otrokom studil in smo imeli strah pred njim. Nismo še vedeli, da je bil morda dober človek⁷.

⁵ Kukovec, 1990.

⁶ Kukovec, 1990.

⁷ Kukovec, 1990, ustni viri, 2004.

»V zgodovinskem arhivu Ptuj je hranjenih malo listin vezanih na ormoški grad. Zanimiva je na primer listina, ki sega v leto 1840, saj je pisana na ovčjo kožo.«

Obisk udeležencev tabora v Zgodovinskem arhivu na Ptuj in pogovor z gospo Marijo Hernja Masten.

O urejenosti parka znotraj grajskega zidu smo izvedeli zelo malo.

Po pripovedovanju sogovornikov je bilo na prostoru današnjega letnega kopališča teniško igrišče, kamor so seveda imeli dostop samo povabljeni. Park je bil lep in negovan, veliko več kot danes je bilo grmovnic in drevja. Vsi pa se spominjajo narcis, ki so park krasile še dolgo potem, ko je bilo obzidje porušeno.

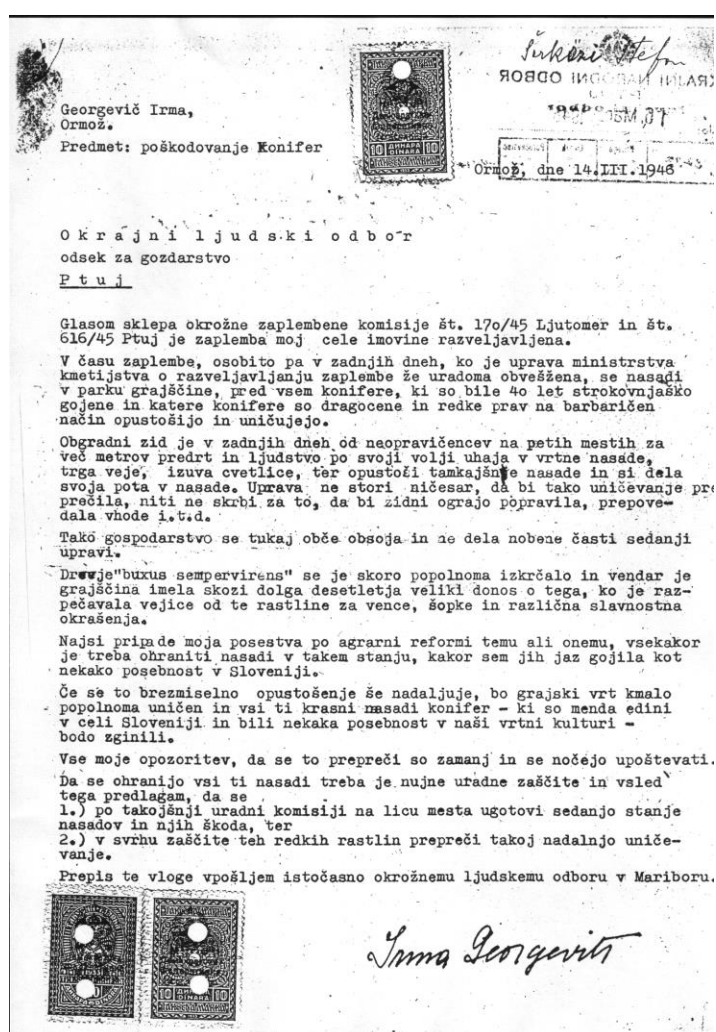
Pogovor udeležencev tabora z gospo Marijo Ivanuša.

»Park so nekoč že krasile lesene tablice z lepimi mislimi o drevju in naravi nasploh.«

Predvidevamo lahko, da je bilo na prehodu iz 19. v 20. stoletje v parku zasajenih veliko različnih vrst dreves, predvsem iglavcev, pa tudi pušpana, saj nam je uspelo izbrskati pismo grofice Irme Georgevits,

naslovljeno Odseku za gozdarstvo Okrajnega ljudskega odbora, v katerem protestira proti nenadzorovani sečnji, ko v pismu⁸ med drugim piše, da »se nasadi v parku grajščine, pred vsem konifere, ki so bile 40 let strokovnjaško gojene in katere konifere so dragocene in redke prav na barbaričen način opustošijo in uničujejo.«

Da so omenjeni nasadi bili nekaj izjemnega, sklepamo iz nadaljevanja: »...če se to brezmiselno opustošenje še nadaljuje, bo grajski vrt kmalo popolnoma uničen in vsi ti krasni nasadi konifer – ki so menda edini v celi Sloveniji in bili nekaka posebnost v naši vrtni kulturi – bodo zginili.«

O pušpanu piše:
»Drevje »buxus sempervirens« se je skoro popolnoma izkrčalo in vendar je grajščina imela skozi dolga desetletja veliki donos o tega, ko je razpečevala vejice od te rastline za vence, šopke in različna slavnostna okrašenja.«

Redki vedo, da je bil nekoč v parku ribnik, ki bi ga veljalo obnoviti. O tem je pisal že Tednik, daljnega 1963. leta: »... obnovitvena dela v ribniku in sam dovod vode v ribniku bodo oživil in olepšali park. Vodni režim bi morali dobro proučiti, da ne bi prišlo do podmakanja grajske stavbe, do erozije, kakor tudi glede stroškov, ki bi naj bili čim nižji ...«⁹.

⁸ ZAP, OLO Ptuj 1947 šk. 55

⁹ Tednik, 1963.

Gospa Pavla Lah je udeležence tabora popeljala skozi park in razkrila nekatere zanimivosti povezane z njim.

»V parku je nekoč raslo okrog 140 različnih vrst dreves, veliko jih je bilo žal uničenih med drugo svetovno vojno in po njej.«

Južno od današnje opekarne je bila apnenica, vzhodno od te pa gozd – zgornji Zverinjak, nekoliko severneje od zg. Zverinjaka je bil že opuščen ribnik blizu današnje tovarne »J. Kerenčič«. Še južneje od današnje opekarne je bil gozd Zverinjak pri konjederču; konjederčija z vrtom je ležala v jugozahodnem kotu gozda Zverinjaka, ki nosi še danes to ime¹⁰. Sogovorniki se tega predela, imenovanega Zverinjak, spominjajo tudi pod imenom Ciganica (ker so se v tem predelu radi zbirali cigani).

Potok izpod opekarne se je izlival v manjši ribnik, četrti ribnik pa je bil pri opekarni sami. Zakaj so nekoč fevdalni gospodje imeli zverinjake v bližini gradov in v podaljških grajskega parka? Gotovo prvotno zato, da so imeli »pri roki« svežo divjačino za kuhinjo, pozneje pa tudi za zabavo in baharijo; spomnimo se samo grajskih pavov. Vendar moramo vedeti, da je cesarica Marija Terezija izdala celo vrsto predpisov o lovu: po 31.12.1771 so smeli divje svinje držati samo v dobro zavarovanih zverinjakih, zunaj njih pa so jih imeli za roparice in so jih lastniki lovne pravice morali takoj postreliti. Dekret so leta 1776 ponovili in zagrozili s kaznijo 150 goldinarjev. Ko so leta 1849 s cesarskim patentom uredili lovne pravice, so bili izvzeti samo zagrajeni zverinjaki. Zakon o lovopustu iz leta 1876 je spet izvzel divjad v zverinjakih in fazanerijah; za te namreč prepoved odstrela v varovalni dobi ni veljala¹¹.

¹⁰ Šoštarič, 1973.

¹¹ Šoštarič, 1973.

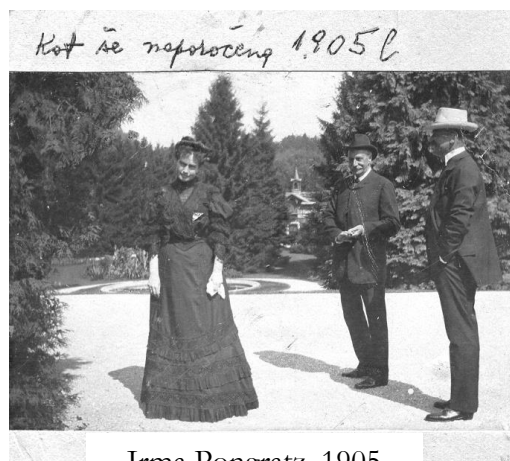

»Tudi ormoški graščaki so imeli svojo fazanerijo. Fazane so vzgajali na področju bivšega Ograda.«

Pogovor udeležencev tabora z gospodom Francem Vrečarjem.

Zraven gojenja divjačine, okrog 140 različnih vrst dreves, med katerimi so, kot smo razbrali iz pisma, posvečali posebno pozornost iglavcem, pa je graščina, po pripovedovanju sogovornikov, znana še po eni posebnosti. Ustni viri navajajo, da je bila grofica Irma Georgevits (na desni fotografiji¹²) velika ljubiteljica kač. Ti plazilci naj bi se plazili vsepovsod, največ pa jih je menda imela grofica kar v svoji sobi. Če so prišli v grad obiskovalci, ki so tam tudi prenočevali, je grajsko osebje ostalo v službi tudi čez noč, da je preverjalo, ali morda ni katera od kač skrita v postelji katerega izmed gostov. Za katero vrsto kač naj bi šlo, si niso povsem enotni - navajajo modrase, gade in gože. Dejstvo je, da so kače še danes prebivalke ormoškega grajskega parka, saj smo se s temi plazilci, ki v marsikom vzbudijo strah in odpor, v taboru srečali tudi mi.

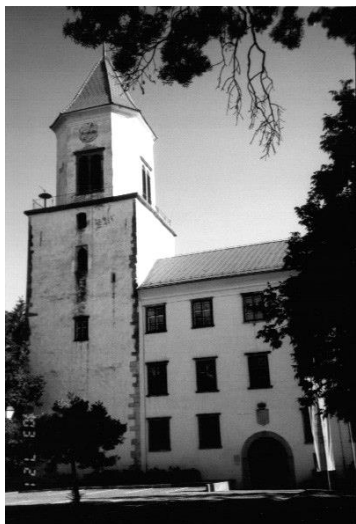
In prav je, da se zgodba o njih ohranja skupaj z drugimi zanimivimi zgodbami naših sogovornikov.

Gož med hranjenjem

¹² Original fotografije hrani Pokrajinski muzej Ptuj, Organizacijska enota Ormož.

3. Od gradu do vinske kleti

Ormoški grad je zrasel ob skrajnem vzhodnem robu nekdanje bronastodobne naselbine. Grajski obrambni jarek na vzhodu je ostanek prazgodovinskega varovalnega pasu. Tudi na južni strani gradu teren strmo pada in otežkoča dostop do osrednje grajske stavbe. Na severni strani pa se razteza naravno slabo zaščitena ravnica. Zavarovali so jo s stolpom, obzidjem in utrjenimi vrati. Od nekdanj obsežnega grajskega kompleksa so se do danes ohranili osrednja grajska stavba z »bergfridom«,

nekaj gospodarskih poslopij in grajski park.

Nastanek ormoškega gradu moramo povezati z nemirnim svetom ob ogrski meji. Okrog leta 1200 je Friderik Ptujski pregnal Ogre iz teh krajev in zemljo podelil križniškemu redu, a so prve omembe ormoškega gradu še za skoraj 80 let mlajše. Eden od gospodov Ptujskih, tudi Friderik po imenu, je Rudolfu Habsburškemu pomagal v bojih proti češkemu kralju Otokarju II., zato ga je Rudolf po zmagi bogato nagradil. V listini iz leta 1278 mu je dovolil, da si ob meji ogrskega kralja postavi grad. Tako je ob vasi Holermus v zadnji četrtini 13. stoletja zrasel grad. Imenovali so ga Friedau po njegovem graditelju Frideriku¹³.

Leta 1331 si je naselbina pridobila mestne pravice in prevzela ime po gradu Friedau. To ime se je uporabljalo vse do konca druge svetovne vojne. Po izumrtju Ptujskih gospodov je ormoška posest prešla v roke družine Schaumberg, nato je postala Frankopanska. Že čez eno leto je grad prevzel Matija Korvin (Kralj Matjaž), ki pa je grad podelil svojemu uspešnemu vojskovodji Jakobu Szekelyju, ki je bil skrben gospodar in pod njegovo vladavino je mesto doživelo precejšen razcvet. Grad je potem menjal več lastnikov, zadnji lastnik gradu pa je bila rodbina Wurmbrand-Stuppach, ki je na gradu gospodarila od leta 1908-1945.

¹³ Lovrenčič, 1990.

Njihov družinski grb je takoj ob vhodu na dvorišče (po zloženki Pokrajinskega muzeja Ptuj).

Danes imajo v gradu svoje prostore Knjižnica Franca Ksaverja Meška, Zavod za informiranje, Pokrajinski muzej Ptuj – enota Ormož, Občina Ormož (grajska dvorana, sejna soba občinskega sveta, sprejemnica in soba župana), likovna galerija in vinska galerija Ormož.

Notranjosti gradu tukaj ne opisujemo posebej, je pa ogled možen od ponedeljka do petka med 12.00 in 15.00 uro ter v soboto od 10.00 do 14.00 ure, ko vam prijazni delavci Pokrajinskega muzeja grad razkažejo. Ob nedeljah in praznikih je grad zaprt, razen ob predhodni najavi.

Ko stopamo skozi banjasto obokano vežo, pridemo do nekdanjega predgradja, ki ga je arhitekt Moškon leta 1973 uredil v parkirno ploščad in jo obrobijo travnate površine in drevesni nasadi. Ob zahodnem ustju grajskega kompleksa je na zelenici spomenik padlim v drugi svetovni vojni. Šest kamnitih cvetov, ki rastejo iz trave, je leta 1973 zasnoval kipar Janez Lenassi¹⁴. Pred parkom vidimo tudi portretne kipe pomembnih ormoških kulturnih mož: Božidarja Borka, Ruda Jurčeca, Stanka Vraza, Ksaverja Meška, Ivana Tomažiča in Stanka Cajnkarja. V bližini se nahaja tudi Spomenik sprave kiparja Mirsada Begovića iz leta 1997, ki je posvečen žrtvam druge svetovne vojne¹⁵. Senco jim dela velik navadni oreh (*Juglans regia* L.). Iz domovine v daljni Perziji so ga v naše kraje prinesli Rimljani. V primernem podnebjju se je povsem udomačil, zlasti v bližini človekovih naselij, kjer posamezna drevesa dosežejo visoko starost. Pri starih Rimljanah so pripravki iz listov veljali za najboljše sredstvo proti zastrupitvam. To mnenje se je ohranilo daleč v srednji vek. Danes je pomembno zdravilo pri številnih kožnih obolenjih¹⁶.

¹⁴ Lovrenčič, 1990.

¹⁵ Curk, 1998.

¹⁶ Toplak-Galle, 2000.

Ob cesti h gradu se dviga mogočen veliki jêsen (*Fraxinus excelsior* L.). Orjaških velikih jêseni je v parku še več, tudi debelejših od tega, ki ga

srečamo prvega – ob gradu. Večina se ob tako mogočnem drevesu vpraša: »Le koliko je staro?« Svetovno znani strokovnjak Alan Mitchell je ugotovil, da drevesa različnih vrst rastejo bolj ali manj enako hitro. Večina dreves poveča obseg debla vsako leto za 2,5 cm. Torej je drevo z deblom, ki

ima obseg 2,5 metra staro približno 100 let, če je raslo na samem. V gozdu, kjer mora rasti z drugimi drevesi, pa je tako debelo drevo lahko staro tudi 200 let. Seveda tak način določanja ni primeren prav za vsa drevesa (npr. za zelo mlada drevesa; pri vrstah, za katere je znano, da rastejo mnogo hitreje kot druge (topoli) ali za vrste, za katere je znano, da rastejo mnogo počasneje kot druge (rdeči bor, divji kostanj)¹⁷. Izmerili smo obseg debla na višini 150 centimetrov od tal in ta je znašal 470 cm. Če uporabimo metodo po Mitchellu, lahko ocenimo, da je ta orjak star okrog 188 let.

Ko prečkamo parkirišče in se podamo proti nekdanjemu Ogradu, nas ob vhodu pričaka t.i. živi fosil – dvokrpi ginkgo (*Ginkgo biloba* L.). Okamnine tega drevesa so na Kitajskem našli iz obdobja mezozoika. Iz Kitajske so ga že v davnini prenesli na Japonsko in v Korejo, kjer so ga častili kot sveto tempeljsko drevo.

V Evropo so ga prinesli okrog leta 1730, kjer še danes krasi številne parke. Cvetovi so enospolni, rastlina je dvodomna (»žensko« rastlino lahko v Ormožu najdemo npr. tudi ob Brodarjevi vili, kjer v jesenskem času na tleh opazimo številne rumene plodove, neprijetnega vonja). Listne žile rastejo iz žilnega peclja proti robu lista v obliki ravnih vzdolžnih trakov. Prečnih žil nimajo. Dvokrpi ginkgo spada, tako kot

¹⁷ Chinery, 1989.

iglavci, med golosemenke, kar predstavlja še posebno zanimivost. Na Kitajskem so odkrili zdravilne učinkovine tega drevesa že pred 5000 leti in izvlečki listov se še danes uporabljajo pri začetnih motnjah prekrvavljenosti¹⁸.

Pot nas mimo dvokrpega ginkga pripelje na dvorišče, ki je bilo v 16. stoletju, za časa Szekelyjev, del obsežnega predgradja z dvema dvoriščema. Obzidje z dvema portaloma ter več spremljajočimi gospodarskimi poslopji so odstranili deloma že Pauerji pred letom 1825, nekaj pa Wernerji po letu 1863¹⁹. Danes dvorišče sameva, do nedavnega pa so tukaj domovala nekatera podjetja.

Če nadaljujemo za Petrolovo bencinsko črpalko, nas na levi strani pozdravijo češmini (*Berberis vulgaris* L.) in brinje (*Juniperus* sp. L), na desni pa nam korak zastane ob drevesu, ki ga pri nas lahko srečamo samo sajenega v parkih. Oranževac (*Maclura aurantiaca* Nutt.) spada, skupaj z nam poznanima figovcem in murvo, v družino murvovk. Maklura je doma v Severni Ameriki ter raste kot grm ali nizko drevo. Lubje je rjavkasto in pri starejših rastlinah mrežasto razpokano²⁰. Maklura je listopadna, dobro prenaša obrezovanje, zato jo tudi sadijo v žive meje. Les je precej trd, kljub temu ga redko uporabljajo v mizarstvu. Iz drevesne skorje in iz lesa pridobivajo barvilo morin. Veje so prekrte z močnimi, štrlečimi trni, v vseh delih rastline je gost mleček. Cvetovi so enospolni, iz ženskih se razvijejo soplodja, sestavljena iz številnih drobnih koščičastih sadežev, združenih v okroglo tvorbo, veliko kot pomaranča; ta je prekrita z bradavičastimi izrastki in ko dozori, je oranžna. Plodovi niso užitni²¹.

Nekoliko korakov naprej nas na levi strani, z belim peskom posipane poti, pozdravi rdeča bukev (*Fagus sylvatica* f. *purpurea* Ait.), ki jo prepoznamo po škrlatno rdečih listih in jo često sadijo po vrtovih in parkih.

¹⁸ Erker, 1957.

¹⁹ Lovrenčič, 1990.

²⁰ Erker, 1957.

²¹ Lanzara, 1984.

Bukev (*F. sylvatica* L.) je sicer naš najpomembnejši listavec. Njeno ime je staro in zasledimo njegov besedni koren v različnih jezikih. Bukev raste v zmerno vlažnem podnebjju, ne uspeva pa na severu Skandinavije. Zaradi gostega listja je v bukovih gozdovih vedno hladno in senčno. Znani so 300 let stari primerki, sicer pa dočaka bukev 150 let. Bukov les je uporaben kot gradbeni les, kurivo ter za izdelavo pohištva, sodov, parketnih plošč in podobno. Bukov žir je krmilo za prašiče in perutnino²².

Rdeča bukev, ki smo jo popisali, je imela obseg debla, na višini 1,5 metra od tal, 218 cm. Po Mitchellu je torej stara okrog 87 let.

Pot nadaljujemo ob kamniti ograji, kjer na desni strani zasledimo navadno lesko (*Corylus avellana* L.). Ime izvira iz grške besede »koris« - čelada, zaradi podobnosti listnega ovoja, ki pokriva plod s čelado. Uspeva v Evropi, Mali Aziji in Alžiriji, do višine 1200 metrov, skupaj z drugimi listavci. Navadna leska je majhno drevo, ki zraste največ 7 m visoko in doseže visoke starosti. Običajno je razvejana že pri tleh, sivo rjava skorja se zelo hitro lušči. Les se uporablja za intarzije, plodovi – oreški pa so užitni in iz njih pridobivajo olja, ki jih uporabljajo v živilski industriji²³. Starost leske, ki smo jo popisali, smo ocenili na 25 let.

Naša učna pot se nato spušča, na obeh straneh pa vidimo velike jéseni. Izmerili smo obseg tistega na levi strani in ta je znašal kar 664 cm. Če naredimo izračun po Mitchellu, lahko starost tega orjaka ocenimo na 266 let. Ob poti in mostičku za jeseni, so zasajene kriptomerije, na vrhu pobočja pred prvo hišo

so v skupini kanadska čuga, zelena duglazija in ameriški klek. Na tej poti smo zalotili ščinkavce, ki so bili

tako blizu, da smo jih lahko opazovali kar s prostim očesom – brez uporabe daljnogleda.

Ščinkavec (*Fringilla coelebs*) živi v listnatih, mešanih in iglastih gozdovih, v drevoredih, parkih in na vrtovih. Samec (na sliki levo) ima teme in tilnik sivo moder, hrbet rjav, rdečkasto rjavo spodnjo stran, dva bela pasova preko peruti; samica (na sliki desno) je olivno rjava, na spodnji strani sivo

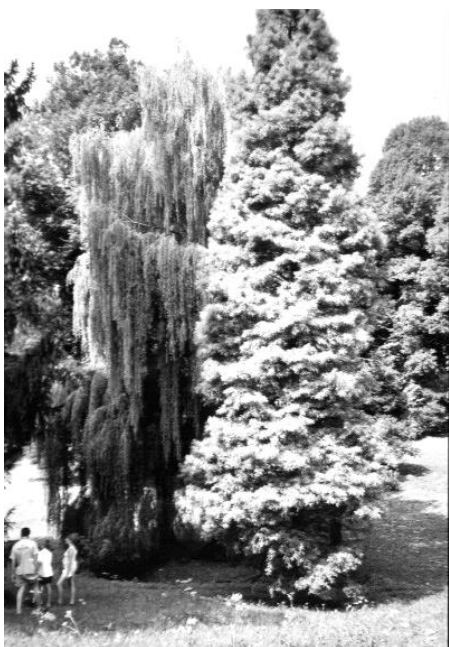
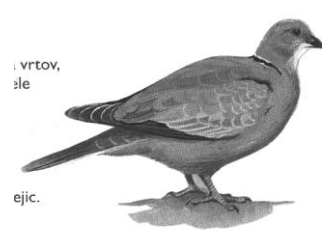

²² Zauner, 1991.

²³ Lanzara, 1984.

rjava. Skodelasta gnezda iz mahu in lišajev spleta na drevju in v grmovju. Na tleh se hrani s semeni, na drevju pa lovi žuželke. Na leto ima dva zaroda, pozimi se združuje v večje jate skupaj z drugimi pticami²⁴.

V tem predelu parka lahko opazujemo turške grlice. Tudi mi smo opazovali eno, in čeprav smo bili glasni, se ni dala motiti. Turška grlica (*Streptopelia decaocta*) je pogosta gnezdilka in prezimovalka vrtov, parkov in obdelovalnih površin. Šele v drugi polovici tega stoletja se je razširila po Evropi. Oglašča se s tridelnim guu s poudarkom na drugem delu, zaradi česar je možna zamenjava z oglašanjem kukavice. Gradi plitvo gnezdo iz vejic. Hrani se z žiti in drugimi semeni²⁵.

Pot smo nadaljevali mimo pisanih listov belolistnega dreva (*Cornus alba spaethii*) in ob potočku v kotanji opazili dve močvirski cipresi (*Taxodium distichum* Rich.). Taksodij je samorasel na jugu Združenih držav Amerike, kjer raste v močvirnih območjih in na obalah rek od Missisipija do Floride. To iglasto drevo zraste do 40 m visoko. V močvirnem svetu se deblo pri tleh razširi, v razširjenem delu so okrog in okrog žlebasto ugreznitve. Tako nastanejo nenavadno oblikovane močne izbokline, ki segajo nad blato ali nad vodno gladino; skoznje se korenine oskrbujejo z zrakom. Svetlo zelene iglice so ravne, zašiljene, dolge približno 1 cm in nasprotno nameščene. Preden jeseni odpadejo, se

njihova barva spreminja od zelene, rdečkasto rumene do rjave barve. Izmerili smo obseg debla. Ta je znašal 144 cm, zato starost tega drevesa ocenjujemo na okrog 58 let.

V kotanji ob drevesnih koreninah pa smo presenečeni naleteli na goža, ki je užival ob kosilu. Najverjetneje mu je teknil majhen sesalec, ki ga zaradi varnostne razdalje nismo prepoznali. Po fotografiji in video posnetku mislimo, da je bila

²⁴ Nicolai, 2000 & Allen, 1999.

²⁵ Allen, 1999.

miška ali krt. Sicer je gož (*Coluber sp.*) ena največjih evropskih kač in zraste v dolžino 190 cm. Živi v sušnih predelih z veliko sonca. Je živahna, razdražljiva in popadljiva žival, ki hitro ugrizne, vendar za človeka ni nevaren. Prehranjuje se z mišmi, kuščarji, ptičjimi mladiči in drugimi majhnimi živalmi²⁶.

Ko se je opazovani gož najedel, se je skril na varno, v luknjo ob potočku. Mi pa smo se odpravili proti skupini iglavcev ob poti, kjer smo na smreki odkrili gnezdo cararja. Pri ornitoloških opazovanjih nam je pomagala Metka Lešničar, vodja ornitološkega krožka na osnovni šoli Ormož, ki tudi sicer dobro pozna ornitološke posebnosti ormoškega parka.

Skupaj z Brigito Brajkovič sta bili v šolskem letu 1997/1998 mentorici raziskovalne naloge za srečanje mladih raziskovalcev z naslovom Bogastvo ormoškega grajskega parka. V nalogi so med ostalim opisali 18 vrst ptic, ki so jih opazovali v različnih letnih časih²⁷. Mi smo jih v tem kratkem času seveda opazili manj, jih pa na kratko opisujemo.

Življenjsko okolje cararja (*Turdus viscivorus*) predstavljajo iglasti, mešani in listnati gozdovi, parki, vaški vrtovi, obrobja mest, skupine visokih dreves na poljih. Carar je delna selivka, je največji srednjeevropski drozg, zgoraj sivo rjav, na nekaj svetlejši spodnji strani ima velike pike. Hrani se s plodovi, tudi jagodami bele omele, sadjem, žuželkami, črvi in polži. Gnezdi od aprila do julija in ima dva zaroda na leto²⁸.

V skupini iglavcev, kjer smo našli gnezdo cararja, smo tudi izmerili najdebelejšo med smrekami. Obseg debla je znašal, na višini 150 cm, 305 cm. Po izračunih je tako stara okrog 122 let. Smreka (*Picea abies Karsten*) je zelo razširjena – uspeva od Skandinavije do Balkanskega polotoka in Alp. Ime izvira iz latinskega »pix« - smola, zaradi izredno velikih količin smole, ki jo izločajo nekatere vrste. Rod *Picea* pogosto zamenjujejo z

²⁶ Minelli, 1994.

²⁷ Lešničar, 1998.

²⁸ Nicolai, 2000 & Allen, 1999.

jelkami. Od rodu *Abies* se loči po iglicah, ki so na prečnem preseku rombaste namesto sploščene oblike in imajo zašiljene konice, po visečih storžih, ki so pri jelki pokončni, in po tem, da nato, ko semena izpadejo, odpadejo tudi storži, ki pa ostanejo celi. Smreke so lahko zelo velike in imajo pravilno oblikovano, temno zeleno krošnjo, z enakomerno, kot v »balkonih«

razporejenimi vejami, ki imajo obliko trikotnika, če jih pogledamo od strani. Skorja je rdečkasta, zaradi česar smreko včasih napačno imenujejo tudi rdeča jelka, in luskasto razpokana²⁹. Za redkokatero zdravilno

rastlino je v ljudskem zdravilstvu znanih toliko pripravkov kot prav za različne vrste iglavcev. Kot sirupe, mazila, pripravke za vtiranje, kopeli in čaje so jih naši predniki uporabljali v enaki meri pri ljudeh in

živalih³⁰.

Tukaj smo lahko opazovali tudi vrabce, ki so se igranje spreletavali po parku. Vrabci so pogosti obiskovalci parka, saj imajo v bližnjem naselju tudi gnezda. Domači vrabec (*Passer domesticus*) živi vselej v človekovi bližini, v mestih, vaseh, na posamičnih kmetijah in je ptica stalnica. Na sliki vidimo levo samca in desno samico. Vrabci živijo v jatah, ki so pogosto zelo glasne in včasih prepirljive. Neurejena gnezda gradijo iz slame ali posušenih trav v luknjah kjerkoli na hišah ali v njih. Neprestano čivkajo, hranijo se s semeni, žuželkami, ostanki hrane, kruhom in drugimi prebavljivimi stvarmi³¹.

Opazovane zanimivosti smo pridno označevali na zemljevidu parka, ob tem pa opazili belo štokljo, ki je jadrjala v zraku in že nekaj let gnezdi na dimniku sredi mesta ter je prava atrakcija, predvsem za otroke. Bela štoklja (*Ciconia alba*) je velik ptič z značilno,

²⁹ Lanzara, 1984.

³⁰ Toplak-Galle, 2000.

³¹ Allen, 1999 & Nicolai, 2000.

nezamenljivo obliko, dolg okrog 1 meter. Obarvana je črno – belo, noge in kljun pa so rdeče barve. Njeno naseljitveno področje se razteza od Evrope in Azije vse do Japonske. Prehranjuje se z žabami, mišmi in drugim. Samec in samica skupaj gradita gnezdo: samec prinaša gradivo, kot so bilke, zemlja, cunje itd., samica ga oblikuje v široko ploščad in nanjo odloži 3 do 5 jajc. V nekaterih deželah, kot tudi v Sloveniji, gnezdi na strehah tudi v osrčju vasi in mest³².

Ko pridemo mimo otroškega igrišča, nas v nadaljevanju, na levi strani naše poti, pozdravi posebna zanimivost: katalpa, ki je plegla in raste vodoravno; na delu, kjer je »spodnji del« debela, pa raste hrast. Katalpa (*Catalpa bignonioides* Wall.) je tako v grajskem parku kot v mestu Ormož pogosto sajeno okrasno drevo. Njeno naravno rastišče je v južnih območjih Združenih držav Amerike (Florida, Georgia, Mississippi). Cigarar, kot ga tudi imenujemo, spada med okrasna drevesa zaradi lepih cvetov in zraste do 20 m visoko. Značilno za to drevo je, da imajo zmečkani listi zelo neprijeten vonj. Iz cvetov, ki so bele barve z rumenimi progami in škrlatnimi lisami znotraj cvetnega venca, se razvijejo dolgi, tanki in valjasti stroki, ki so lahko dolgi tudi pol metra in vsebujejo številna semena³³. Hrastov, neprimerno višjih, kot je ta ob katalpi, je v parku še več.

Posebno znamenitost predstavlja orjaški hrast dob, ki ga srečamo nekoliko naprej, na desni strani poti. Obseg njegovega debla je 435 cm in je po Mitchellijevi metodi star okrog 174 let. Listi tega opevanega drevesa, znanega iz mitologije, so nekdanj krasili glave junakov. Mitologija govori o »tisočletnih hrastih« in v resnici lahko dob dočaka takšno starost. Doma je v Evropi, razen v Španiji in severni Skandinaviji in v Mali Aziji³⁴. Vrstno ime – robur – je latinskega izvora in označuje vsako vrsto trdega lesa. To veličastno drevo, ki zraste do 50 m visoko, z močnim deblom in obsežno krošnjo nepravilne oblike, je listopadno. Les, ki ima svetlejšo, lepo vidno beljavo in temnejšo črnjavo, je med

³² Minelli, 1994.

³³ Lanzara, 1984.

³⁴ Zauner, 1991.

najbolj iskanimi, predvsem za gradnjo ladij, za stavbno pohištvo, pohištvo, trame, in sode. Les je namreč zelo lahko obdelovati in je zelo obstojen³⁵. Iz tega razloga ga je danes tudi neprimerno manj kot nekoč. Za veliko jadrnico so na primer potrebovali 2000 (dva tisoč) hrastovih dreves³⁶. Hrastovo lubje vsebuje čreslovine, zato so ga od nekdaj uporabljali za strojenje kože in tudi v naravnem zdravilstvu.

Nekoliko naprej se ustavimo ob negnoju (*Laburnum anagyroides* Med.), listopadnem drevesu, ki zraste 4 do 6 metrov visoko in je pogosto grmasto razraslo. Listi so premenjalni, tripernato deljeni, elipsasti in skoraj vedno celorobi. Cvetovi – po zgradbi je to cvet metuljnice – so zlato rumeni, razcvetajo se v visečih, do 25 cm dolgih grozdastih socvetjih proti koncu pomladi. Plodovi so dlakavi, ravni in viseči stroki in vsebujejo več črnih semen. Semena so zelo strupena, posebno nezrela; sicer pa je strupena cela rastlina³⁷. Le nekaj korakov naprej, preko potke, raste še ena posebnost med

drevesi ormoškega parka. Tulipanovec (*Liriodendron tulipifera* L.) izhaja iz vzhodnega dela Združenih držav Amerike. To okrasno drevo s cenjenim lesom ima izvor imena v grških besedah »léirion« - lilija in »déndron« - drevo in se nanaša na značilne cvetove. Tudi listi so značilne oblike – običajno štirikrpi, sinje zeleni, preden odpadejo, pa se živo rumeno obarvajo. Les je svetlo rumen in gost, uporabljajo ga za izdelovanje pohištva in ladij. V vseh drugih delih rastline so snovi, ki jih uporabljajo v zdravilstvu³⁸. Za tulipanovec je znano, da raste zelo hitro, obseg debla je 325 cm.

Na levi strani sprehajalne poti zasledimo tudi javorolistno platano (*Platanus acerifolia* Wild.). Mogočno drevo s široko košato krošnjo daje veliko sence. Značilno razpoznavno znamenje je lisasto platanovo

³⁵ Lanzara, 1984.

³⁶ Zauner, 1991.

³⁷ Lanzara, 1984.

³⁸ Lanzara, 1984.

lubje, ki vedno znova odpada v zaplatah. Domnevno je javorolistna platana nastala v 17. stoletju v Franciji ali Angliji s križanjem med ameriško in bližnjevzhodno platano. Odtlej so to priljubljeno drevo s podtaknjenci razširili po vsej Evropi, razen na severu in zelo suhem jugu. Velja za zelo odporno drevo proti vetru in viharjem, zelo odporna je tudi proti škodljivcem in nečistemu zraku v mestih. Zanimivi so tudi plodovi – kroglaste glavice, ki vise na dolgih pecljih. Na travnati površini smo opazili tudi lepo brezo. Breza (*Betula pendula* Roth.), ki so jo Stari Slovani in tudi drugi narodi častili kot sveto drevo, nas spomladi obdari s prvimi zelenimi listi in tako so od nekdanj zelenega Jurija kitili z brezovim

zelenjem. Kakor ta običaj je staro tudi ime, saj izvira iz istega indogermanskega korena in se glasi podobno v številnih jezikih. Medtem ko sestavlja v severni in vzhodni Evropi cele gozdove, pa velja v srednji Evropi bolj za drevo, ki ga sade tam, kjer ne raste nobeno drugo drevo, torej tam, kjer so tla posebno neugodna. Vendar rastišče ne sme biti senčnato. Po vrtovih, parkih in ob robovih cest pa so breze priljubljene zaradi lepe rasti. Breza dočaka 100 do 120 let. Iz trdega belega lesa izdelujejo pohištvo in vezane plošče.

Brezovina ima tudi veliko kurilno vrednost, saj gori celo sveža. Tenke vejice vežejo v brezove metle, sladek brezov sok vro in ga uporabijo za sestavino lasne vode³⁹. Na vrhu breze ob naši poti vidimo belo omelo (*Viscum album* L.), polparazitski, vedno zeleni grmič, ki ga pogosto najdemo v starih sadovnjakih. Rodovno ime *Viscum* izvira iz latinske besede za »lim« ali »ptičji lim«. Iz jagod omele so Rimljani izdelovali lepilo, s katerim so lovili ptice selivke, ki so letele preko Apeninskega polotoka in iskale prostor za počitek. Odtod izvira tudi rek »iti nekomu na limanice«. Stari Germani in Galci so častili belo omelo kot sveto rastlino. V Angliji je še danes obvezen božični in novoletni okras bivalnih prostorov. V zdravilne namene so jo uporabljali že Hipokrat in njegovi sodobniki. Zadnja poročila o njeni zdravilni uporabi pri kugi je najti v srednjem veku, nato je to znanje izginilo v pozabo. Šele župnik Kneipp je začel

Kmečka lastovka
(19 cm)
Selivka, ima dolg bicarjan
rdeča čelo in grlo. Seli se
v velikih jatah. Zelo pogost
gnezdišča v nosilnih na je.
Pogosto leta nad vodo in
lovi žuželke. Gnezdi na b.
trav in slame gradi pod na
v sklednih in hlevih.

³⁹ Zauner, 1991.

belo omelo ponovno uporabljati pri ženskih boleznih, krčih in epilepsiji otrok. Danes se zanjo zanima tudi uradna medicina, tako da so sestavine ter njihov učinek dobro raziskani⁴⁰.

V preletu smo na tej točki videli tudi kmečko lastovko (*Hirundo rustica*). Življenjsko okolje te selivke predstavljajo vasi, podeželska majhna mesta, posamične kmetije, obdane s polji, travniki in ribniki. Po hrbtu je kovinsko modre barve, spodaj rahlo rdečkasto nadahnjena, čelo in grlo je rdeče rjavo ter ima dolge repne vilice. Na leto ima dva zaroda, odprto gnezdo si gradi v hlevih, hišnih vežah, na podstrešjih, v odprtih hodnikih železniških postaj⁴¹.

Ob poti, ki nas vodi proti grobnici zadnjih lastnikov gradu, lahko opazujemo velike jêseni, topole, hraste, beli gaber in ostanek lipovega

drevoreda. V parku zasledimo dve vrsti iz družine lipovk: lipovca in navadno lipo. Lipovec (*Tilia cordata* Mill.) je drevo z gladkim deblom; lubje je razpokano samo na starejem drevju. Listi so srčasti, po robu drobno napiljeni in na spodnji strani poraščeni z rjavkastimi dlačicami samo v kotih med listnimi žilami.

Socvetje je sestavljeno iz 3 do 16 cvetov. Venčni listi so rumenkasto beli. Lipovec je precej pogosto drevo, ki raste od nižin do gorskih predelov, pogosto ga tudi gojijo. Cveti od junija do julija⁴².

Navadna lipa (*Tilia platyphyllos* Scop.) se od prejšnje vrste razlikuje predvsem po večjih listih, ki so po robu ostro nazobčani in po spodnji strani porasli s kratkimi dlačicami, v žilnih kotih pa so svetle dlačice. Listne žile, ki se odcepijo od prvih stranskih žil, so vzporedne in dobro vidne. V socvetju je 3 do 9 cvetov. Tudi navadna lipa je dokaj pogosta vrsta, ki uspeva po listnatih gozdovih od nižin do gorskih predelov, pogosto jo tudi sadijo. Cveti od aprila do maja.

Za kratek čas smo videli tudi velikega detla, opazovali pa smo lahko tudi njihova dupla.

Veliki detel (*Dendrocopos major*) je pogost gnezdilec gozdnatih pokrajin. Rdečo liso na tilniku imajo le samci. Mladiči imajo rdeče teme in podrepne krovce. Hrani se v glavnem na drevju z ličinkami hroščev in drugih žuželk v lesu. Ne poje,

⁴⁰ Toplak – Galle, 2000.

⁴¹ Nicolai, 2000.

⁴² Krejča, 1987.

ampak hitro in glasno udarja po deblih. Gnezdo si izdolbe v drevesno deblo⁴³.

V bližini grajske kapele smo našli gnezdo ščinkavca, ki je padlo z bližnjega drevesa. V podrasti pa smo opazili veliko bršljana (*Hedera helix* L.), ki je bil cenjeno zdravilno zelišče že v antičnih časih. Cvetove, namočene v vinu, so priporočali pri driskah, glavobolu in ušesnih bolečinah. Kasneje so uporabljali pripravke pri nečisti koži, čirih, vnetjih, opeklinah, pri nevralgijah in revmatičnih težavah. Plodov, črnih jagod zaradi strupenosti ne uporabljamo⁴⁴. V duplih mogočnih dreves, ki rastejo na tem, mirnejšem, predelu parka, pa gnezdijo tudi gozdni brglezi. Gozdni brglez (*Sitta europaea*) je ptica stalnica, njegovo življenjsko okolje pa predstavljajo listnati in mešani gozdovi, parki in vrtovi s starim drevjem. Je kratkorepa, čokata ptica, zgoraj modro siva, spodaj rjaste barve, s črno očesno progo, živahna in glasna. Gnezdi od aprila do julija, in sicer v duplih, pri tem pa vhod zadela z ilovico, tako da komaj zleze v duplo. Letno ima en zarod. Značilno zanj je, da lahko po drevju pleza tudi z glavo navzdol⁴⁵.

Pod iglavci v bližini grajske grobnice smo odkrili še nekaj nenavadnega, za kar smo kasneje ugotovili, da so izbljuvki sove. To so ostanki, ki jih oblikujejo sove in na podlagi katerih lahko ugotovimo, s čim se prehranjujejo. Ker sove nimajo zob, ne morejo svoje hrane prežvečiti. Zato plen raztrgajo in pogoltnejo po kosih. S tem pa pogoltnejo tudi kosti in dlako. Enkrat ali dvakrat na dan nato izbljuvajo neprebavljene ostanke. V izbljuvkih, ki smo jih našli mi in jih očistili, so bili ostanki nekega majhnega sesalca (morda miške).

Učna pot se je počasi bližala koncu in prišli smo do grajske grobnice, ki so jo postavili na začetku 20. stoletja, pod njeno streho pa so našli poslednje počivališče grajski prebivalci iz rodbin Wurmbrand – Stuppach, Pongratz in Georgevits⁴⁶. Ko takole stopamo mimo grobnice nekdanjih lastnikov gradu proti vinski kleti, nas vso pot spremljajo skupine

⁴³ Nicolai, 2000.

⁴⁴ Toplak – Galle, 2000.

⁴⁵ Nicolai, 2000.

⁴⁶ Lovrenčič, 1990.

grmovja in dreves, strmo pobočje proti železnici pa pokriva strnjen sestoј naravnega gozda iz dobov, belih gabrov, bukev, lip, domačih kostanjev in drugih dreves. Okoli kleti je nasad žlahtnih grmovnic, nekoč pa so tu rasli orjaški hrasti.

Globoko pod zemljo, v temi in tišini vinske kleti podjetja Jeruzalem Ormož, že od leta 1967 zorijo vina, ki nosijo ime Ljutomersko – Ormoških goric tudi v svet. Bogata, nekaj stoletna vinska tradicija se danes prepleta z najnovejšimi spoznanji stroke. Vinska klet je bila zgrajena v obliki stolpa iz sedmih nadstropij (dve nadzemni, pet podzemnih) v globino 25 metrov. Letno pridelajo 5,6 milijona litrov vina. Vsa vrhunska vina zorijo izključno v hrastovih sodih. 180 zaposlenih dnevno skrbi, da prihaja iz kleti res vrhunsko vino, ki ga izvažajo tudi v Avstrijo, Nemčijo, na Dansko, v Kanado in na Hrvaško (iz zloženke podjetja Jeruzalem Ormož d.d., VVS).

Naša učna pot se tukaj konča. Zaokrožimo jo lahko s sprehodom mimo letnega kopališča (kjer je bilo nekoč, ko je v gradu še prebivala grofica, teniško igrišče) in če je ravnokar poletje, se lahko v njem prijetno osvežimo.

4. Pisni in ustni viri:

4.1. Pisni viri

1. Allen, G., 1999: Ptiči. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
2. Botolin Vaupotič, M., 2003: Ormoški park – ali ga poznamo?. Ormož: Rdeči križ Slovenije Območno združenje Ormož.
3. Botolin Vaupotič, M., 2004: Skozi park po poti spominov. Ormož: Rdeči križ Slovenije Območno združenje Ormož.
4. Chinery, M., 1989: 1000 idej za naravoslovce. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
5. Curk, J., 1973: Ormož skozi stoletja. Založba obzorja. Maribor.
6. Curk, J. et al., 1998: Vodnik po kulturni in naravni dediščini občine Ormož. Založba Veritas.
7. Krejča, J. in L. Šomšák, 1987: Rastlinski svet Evrope. Ljubljana: Mladinska knjiga.
8. Kukovec, R., 1990: Ormoški spomini. Tipkopis. Original hrani PMP, OE Ormož.
9. Lanzara, P. in M. Pizzetti, 1984: Drevesa. Ljubljana: Mladinska knjiga.
10. Ledinska karta v ormoškem gradu iz leta 1801. Last Občine Ormož.
11. Lešničar, M., Brigita Brajkovič, 1998: Bogastvo ormoškega grajskega parka -raziskovalna naloga. Osnovna šola Ormož.
12. Lovrenčič, I., 1990: Ormož in okolica – vodnik. Skupščina občine Ormož. Str. 41–51.
13. Minelli, A., 1994: Slikovna enciklopedija živali. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
14. Nicolai, J., 2000: Ptice pevke: prepoznamo ptice pevke v gozdu, na polju in v vrtu. Ljubljana: Cankarjeva založba.
15. Rajšp, V. in V. Kološa, 2000: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787. Opisi, 6. zvezek. Kranj: Gorenjski tisk.
16. Rizman, D., 1963: Zapuščen lep in znamenit ormoški grajski park bodo uredili. Časopis Tednik 1963, št. 23.
17. Šoštaric, M., 1973: Podoba krajine in narava v ormoški občini. Zbornik Ormož skozi stoletja (uredil Jože Curk). Maribor: Založba Obzorja.

18. Toplak Galle, K., 2000: Zdravilne rastline na Slovenskem. Ljubljana: Mladinska knjiga.
19. Vischer, G.M., 1681: Topographia ducatus stiriae. Ljubljana: Cankarjeva založba (1971).
20. Zauner, G., 1991: Listavci. Ljubljana: Cankarjeva založba Slovenije.
21. Zgodovinski arhiv Ptuj, OLO Ptuj 1947 šk. 55.
22. Zloženka podjetja Jeruzalem Ormož d.d., VVS d.d. – Smehljaj narave.
23. Zloženka Pokrajinskega muzeja Ptuj – enota Ormož 2003: Ormoški grad.

4.2. Ustni viri:

1. Vida Megla, rojena 1922, pogovor: 28. junij 2004;
2. Marica Krstič, rojena 1929, pogovor: 28. junij 2004;
3. Marija Trop, rojena 1931, pogovor: 28. junij 2004;
4. Marija Serec, rojena 1921, pogovor: 29. junij 2004;
5. Ana Ratek, rojena 1952, pogovor: 29. junij 2004;
6. Pavla Lah, rojena 1918, pogovor: 29. junij 2004;
7. Marija Ivanuša, rojena 1935, pogovor: 30. junij 2004;
8. Franc Vrečar, rojen 1928, pogovor: 2. julij 2004;
9. Zdenka Juričinec, rojena 1934, pogovor: 8. julij 2004;
10. Erika Pučko, rojena 1923, pogovor: 21. julij 2004.

Sprehod po parku - od gradu do vinske kleti

Založil:
Rdeči križ Slovenije
Območno združenje Ormož

Zanj:
Majda Keček

Besedilo:
Maja Botolin Vaupotič

Fotografije:
Maja Botolin Vaupotič, Leon Antolič, Ana Vaupotič, arhiv Pokrajinskega
muzeja Ptuj – enota Ormož, arhiv RKS OZ Ormož, privatna zbirka

Lektoriranje:
Štefka Pečar

Računalniška priprava, oblikovanje in razmnoževanje biltena:
Rdeči križ Slovenije
Območno združenje Ormož

Naklada:
300 izvodov

oktober 2004